

Ֆինանսավորվում է
Եվրոպական միության կողմից

Ermenistan-Türkiye normalleşme sürecindeki dezenformasyon akışları ve sahte anlatılar

Yerevan
2024

"Kültür ve Medeniyet Çalışmaları Merkezi" vakfı

Araştırma, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Ermenistan-Türkiye Normalleşme Sürecine Destek: Hızlı Yanıtlar" programı çerçevesinde yürütölmektedir.

Araştırmada ifade edilen görüşler ve düşünceler zorunlu olarak Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Telif hakları, "Kamu Gazetecilięi Kulübü" ve "Kültür ve Medeniyet Çalışmaları Merkezi» vakfına eşit olarak aittir.

Yazarlar:

Davit Hovhannisyan

Tatevik Mkrtyan

Ashkhen Hakobyan

Heghine Barseghyan

Hasmik Paremuzyan

Program yönetimi: Seda Muradyan

Program Koordinatörü: Khanum Gevorgyan

İçerik

Özet	4
Önsöz	4
Metodoloji	4
Medya malzemeleri seçim yöntemleri	5
Saha çalışmasının metodolojisi	6
Araştırma metodolojisi	7
Sınırlılıklar	8
Kronoloji	8
Araştırmanın temel bulguları	11
Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine ilişkin algıları	11

Uygunlukları

.....13

Gerekçesi

.....13

Yabılabilirliđi

.....14

Ermenistan ve Türkiye'nin ilişkilerinin düzenlenme sonuçlarına ulaşmaya hazırlığı ve sürecin önündeki engelleri

.....14

Güvenlik, barış ve kalkınma anlatılarının inşasının temelini oluşturan kavramlardır

.....15

Ermeni-Türk sınırının açılmasının olası sonuçları ve beklentileri

.....17

Seçilmiş medya alıntılarına tepkiler

.....18

Kaynakça

.....19

Özet

Ermeni-Türk ilişkilerinin düzenlenmesi, Ermeni toplumunda son derece hassas ve çelişkili ruh hallerine neden olan konulardan biridir. Bu duruma katkıda bulunan faktörler arasında geçmişte yaşanan olaylar, Türkiye'nin 2020 yılında başlayan İkinci Dağlık Karabağ savaşında ve ardından başlayan müzakere sürecinde Azerbaycan'a koşulsuz destek vermesi, Türkiye ve Azerbaycan ile sınırların kapalı olması yer almaktadır. Medya ve kamuoyu tartışmalarında, Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi oldukça

tartışmalı bir şekilde ele alınmaktadır. Resmi söylem ve kitle iletişim araçları tarafından yapılan vurgular, kamuoyunun şekillenmesinde önemli faktörlerdir. Farklı siyasi güçler, arzu ettikleri anlatıları oluşturmak ve harekete geçirmek amacıyla kamuoyunu şekillendirmek için medya araçlarını ya da siyasi gücün tanıtım düzeyini artırmak için zaten yaygın olan anlatıları kullanmaktadırlar.

Bu araştırma, Ermeni-Türk ilişkileri ve olası normalleşmesi hakkında resmi kaynaklarda ve medyada dolaşan anlatıları ortaya çıkarmak ve odak grup görüşmeleri yoluyla toplum içinde bunların canlılığını keşfetmeye yönelik bir girişimdir.

Çeşitli siyasi güçlere yakın medya organlarının kutuplaştırılmış ve yönlendirilmiş haberleri, odak grup görüşmelerinde ifade edilen anlatıların çeşitliliğini yansıtmaktadır. Ermeni-Türk ilişkilerinin düzenlenme sürecindeki belirsizlik, ayrıca insanların Ermeni-Türk ilişkileri hakkındaki kendi algıları ve düşünceleri, bu sürecin kamuoyunda uygunluk, uygulanabilirlik ve amaç uygunluğu konusundaki yaklaşımlarını göstermektedir. Sürecin aşamaları hakkında bilgi eksikliği ve sonuçlarına dair kutuplaşmış tahminler, kamuoyunda sürekli bir tehlike duygusu, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine dair olumsuz tahminler ve herhangi bir dönüm noktasından kaçınma eğilimi yaratmaktadır. Bu tür tutumlara, savaşın sonucu olarak Ermenistan'ın zayıflamış durumu da katkıda bulunmaktadır. Bu da insanlarda normalleşme sürecinde eşitsizlik ortamı ve taviz verme riskleri konusunda endişe yaratmaktadır. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi durumunda, Ermenistan için olası ekonomik faydaların değerlendirilmesi yapılırken aynı zamanda Ermenistan'ın Türkiye'ye ekonomik bağımlılık riskine de dikkat çekilmektedir.

Resmi veya diğer haberlerle odak grup görüşmelerinin sonuçlarının karşılaştırılmasıyla elde edilen bulgular ve yapılan çıkarımlara rağmen, araştırma araçları anlatıların kaynaklarını ortaya çıkarmaya izin vermemektedir. Sonuç olarak, insanların medya anlatılarını benimseyip benimsemediklerini ya da medyanın kendi gündemlerini iletirmek için toplumun belirli kesimlerinde yerleşik olan anlatıları kullanıp kullanmadığını belirlemek mümkün değildir.

Önsöz

Son üç yılda Ermenistan'da meydana gelen dönüm noktası niteliğindeki siyasi olaylar, Ermeni-Türk ilişkilerine dair anlatıların ve söylemlerin canlanmasına ve değişmesine yol açmıştır. Hem dış politika olayları hem de ülke içindeki siyasi mücadeleler sonucunda siyasi güçler, bazen kamuoyunun olası desteğini alabilecek yaklaşımlardan alınmış olan anlatıları üreterek dolaşıma sokmakta ve bunları belirli siyasi hedeflere ulaşmak için kullanmaktadır.

Resmi söylem ve kitle iletişim araçlarının vurguları, kamuoyu oluşturma konusunda önemli faktörlerdir¹. Farklı siyasi güçler, istedikleri anlatıları üretmek ve canlandırmak için

¹ Alejandro P. González, "Herman, Edward S.; Chomsky, Noam. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. New York: Pantheon Books, 1988," Cuadernos De Nuestra América 6, no. 13 (1989): 185–198, <https://biblat.unam.mx/en/revista/cuadernos-de-nuestra-america/articulo/la-manufactura-del-consenso-herman-edward-s-chomsky-noam-manufacturing-consent-the-political-economy-of-the-mass-media-new-york-pantheon-books-1988>.

kamuoyu oluşturmada medya araçlarını veya siyasi güçlerinin kamusal seviyesini artırmak amacıyla zaten yaygın olan anlatıları kullanmaktadır. Bu süreçler, Marshall McLuhan'ın 'küresel köy' kavramından başlayarak son yıllardaki araştırmalara kadar incelenmektedir².

Metodoloji

Araştırma projesinde nitel araştırma metodolojisi kullanılmaktadır. Araştırmanın temel soruları şunlardır: **Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine dair hangi anlatılar Ermenistan medyasında dolaşıyor ve bunlar kamu söyleminde nasıl yer alıyor?**

Ermenistan'daki kitle iletişim araçlarında ve resmi medyada Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesi hakkında mevcut olan anlatıları, araştırma nesnesidir. Araştırma konusu, anlatıların şekillendirildiği temel kavramları içermektedir.

Araştırma iki aşamadan oluşmaktadır: İlk aşama, resmi kaynakların ve medyanın izlenmesini içermektedir. İkinci aşama ise, Yerevan ve Ermenistan'ın bazı bölgelerinde düzenlenen odak grup mülakatlarına dayalı saha araştırmasını kapsamaktadır.

Medya malzemeleri seçim yöntemleri

Ermeni kitle iletişim araçlarında Ermeni-Türk ilişkilerine dair anlatıları ortaya çıkarmak amacıyla, iktidar yanlısı ve muhalif medya organlarının içerikleri incelenmiştir. Veriler, aşağıdaki örnekleme kriterlerine göre alınmıştır:

- Medya seçimi
- Zaman kapsamı
- Arama araçları

Veri toplama ve sınıflandırmanın ilk aşaması, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşme sürecine ilişkin tüm ilgili materyallerin tasnif edilmesidir. Örnekleme stratejisi, farklı ve çelişkili pozisyonlara sahip olan kaynakların seçilmesine dayanmaktadır. Resmi görüşü yansıtmak amacıyla, Ermeni-Türk ilişkileri sorununa ilişkin resmi açıklamalar ve kamuya açık konuşmalar incelenmiş ve toplanmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin Başbakanı, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Hükümeti, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Milli Meclisi, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan Cumhurbaşkanı ve ofisiyle Ermenistan Cumhuriyeti'nin Güvenlik Konseyi ofisinin resmi internet sitelerindeki haber akışı incelenmiştir. Bu inceleme açıklamalar, basın bültenleri ve röportajları kapsamaktadır.

Takip edilecek medya seçimi, karşıt bakış açılarını sunmaya olanak tanıyacak şekilde yapılmıştır. İlk grup, FreeNews.am, Armenian Time ve Civic.am gibi hükümet yanlısı haber ajanslarını temsil ederken ikinci grup TV 5, News.am ve Hraparak gibi muhalefet yanlısı

² Marshall McLuhan, "The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man," *Modern Language Review* 58, no. 4 (1963): 542, <https://doi.org/10.2307/3719923>.

Natalie J. Stroud, "Polarization and Partisan Selective Exposure," *Journal of Communication* 60, no. 3 (2010): 556–576, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01497.x>.

medyayı içermektedir. Anlatıların oluşturulma ve yayılma sıklığına dayanarak medya kuruluşlarının seçimi “Ermenistan’da Medya Tüketimi”³ araştırmasının verileri ile kamu arasında yapılan hükümet yanlısı/muhalefet pilot araştırması ve bir iletişim uzmanı ile yapılan görüşmeler doğrultusunda yapılmıştır.

Araştırmanın zaman sınırları, **2020 yılında başlayan savaş öncesi dönemden 2023 yılının Ağustos ayına kadar olan süreyi kapsamaktadır**. Bu seçimin amacı, 2020 yılında başlayan İkinci Dağlık Karabağ savaşından önce ve sonra Ermeni-Türk ilişkilerine dair anlatılardaki değişiklikleri, Türkiye’nin bu süreçteki rolünü dikkate alarak kaydetmektir.

Hedeflenen materyali çıkarmak için araştırma ekibi anahtar kelimelerle arama yöntemi kullanmıştır. Bu anahtar kelimeler arasında ‘*Türk*’, ‘*Ermeni-Türk*’, ‘*Türkiye*’, ‘*Ermenistan-Türkiye*’, ‘*Ermeni-Türk ilişkileri*’ bulunmaktadır. Bu yöntemle, araştırma konusuyla ilgili resmi basın bültenleri ve haber sitelerinin yayınları belirlenmiş, daha sonra sınıflandırılarak analiz amacıyla kullanılmıştır.

Saha çalışmasının metodolojisi

Araştırmanın bu aşamasının amacı, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşme sürecine dair kamuoyunda var olan canlı anlatıların belirlenmesidir. Bu aynı zamanda, medya takibi sonuçlarıyla karşılaştırma ve bunlarda yer alan benzer veya farklı anlatıları görme imkanı sağlamaktadır. Anlatıları tespit etmek için odak grup görüşme yöntemi kullanılmıştır. Odak grup mülakat rehberi, iki bölümden oluşan bir araçtır ve konuyla ilgili resmi haber ve seçilen medya kuruluşlarının takibi sonucunda elde edilen bir grup soruyu içermektedir. Rehberin ikinci kısmı ise katılımcıların medya kuruluşlarından alınan üç alıntıyı dinlemelerini sağlamaktadır; bu alıntılar sırasıyla muhafazakâr, tarafsız veya liberal eğilimleri ifade etmektedir. Her alıntıyı dinledikten sonra, katılımcılar yazarların isimlerini bilmeden bu alıntıda ifade edilen düşünceler hakkında görüş ve tutumlarını belirtmektedir.

Katılımcıların seçimi cinsiyet, yaş, meslek ve şehir gibi özelliklere göre yapılmıştır. Odak grup görüşmeleri, Türkiye’ye sınırı olan iki bölgede, **Şirak** ve **Armavir**’de ve **Yerevan** şehrinde gerçekleştirilmiştir. Bölgesel şehirlerden merkezler ve birer bölgesel şehir olarak **Gümri**, **Artik**, **Armavir** ve **Metsamor** seçilmiştir. Nüfus yoğunluğunu dikkate alarak Yerevan’da iki odak grup görüşmesi, diğer şehirlerde ise birer görüşme yapılmıştır.

Araştırma metodolojisi

Kullanılan analiz araçlar, nitel araştırma yöntemleridir. Medya takibi sonucunda elde edilen bulguların analizi için **içerik analizi yöntemi** kullanılmıştır⁴. Araştırma amacımız ve kaynak çeşitliliğinden yola çıkarak, verilerin yorumlanması ve düzenlenmesi için kullanılan kodlama prosedürlerinden yararlanarak şu araçları kullandık: Verilerin kavramsallaştırılması,

³ “Ermenistan’da Medya Tüketimi” araştırması. Ocak 2022, media.am <https://media.am/hy/lab/2022/01/26/31473/>

⁴ Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, 2nd ed. (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2004), Anselm Strauss and Juliet Corbin, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (Sage Publications, 1998).

gruplandırılması, kısaltılması, işlenmesi, birbiriyle karşılaştırılması ve analizi. Medya takibi analizi sonucunda, medyada ve genel olarak kamuoyunda yaygın olan Ermeni-Türk ilişkilerine dair anlatılar üzerine kurulu bazı temel kavramlar ortaya çıkarılmıştır. Bu kavramlar, **iş birliği, düşmanlık, barış, güvenlik ve kalkınmadır.**

Araştırma, **savaş öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrası zaman dilimlerinde** gerçekleştirilmiştir. Söylem analizi yöntemi ile kavramlar, Ermeni-Türk ilişkileriyle ilgili en çok tartışılan **olayların** bağlamında incelenmiştir. Bu olaylar şunlardır:

- **Temmuz/Tavuş olayları,**
- **2020 Savaşı,**
- **Ermeni-Türk normalleşmesi için Ermenistan hükümetinin yeni girişimi,**
- **Sınır kapısının açılması olasılığı ve bu yönde yapılan çalışmalar,**
- **Türkiye ve Suriye’de 2023 yılında meydana gelen deprem,**
- **Ermeni yetkililerin Türkiye’ye ziyaretleri,**
- **“Nemesis” operasyonu katılımcılarına ithaf edilen anıtın Yerevan’da açılması.**

Odak grup görüşmelerinden elde edilen materyalin analizi, tematik analiz araçlarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu, tematik kodlama yoluyla temaların çıkarılmasını gerektirir. Bu yöntem, çalışmayı aşağıdan yukarıya doğru, tümdengelim yöntemiyle gerçekleştirmeye olanak tanır ve doğrulama yanlılığından (confirmation bias) kaçınmak için geniş imkanlar sunar.

Sınırlılıklar

Bu araştırma, 2023 yılının Ağustos ayına kadar medya takibi sonucunda toplanan verileri içeriyor, ancak odak gruplarıyla yapılan görüşmeler Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirildi. Medya takibi sonuçları, son aylarda Ermenistan tarafından Dağlık Karabağ’ın tamamının işgali sonrası Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine ilişkin uluslararası toplantılarda bazı önemli değişiklikler ortaya koydu. Bununla birlikte, olası açılımları sınırlandırmak için, odak grupları planlandı, analiz edildi ve bahsedilen sonuçların netleştiği medya monitörlemesi ile aynı zamanda yürütüldü.

Medya izleme sürecini takip eden aylarda özellikle Azerbaycan’ın Eylül ayında Artsakh’a saldırısı ve sonrasında Artsakh’ın tamamen Ermeni nüfusundan arındırılması gibi olayların sonucunda, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik halkın algısında medya izleme analizinin kapsamı dışında kalan bazı değişiklikler olabilir. Yine de olası boşlukları ele almak için belirtilen olayları dikkate alarak odak grupları görüşmeleriyle ilgili planlama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Ermeni-Türk ilişkilerinin düzenlenmesine dair kamuoyunda olası değişiklikleri tespit etmek için ek sorular önerildi.

Kronoloji

Savaş öncesi basında yer alan anlatıların incelenmesini de içeren araştırmanın zaman kapsamı, Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler üzerine yapılan tartışmalardaki dinamikleri ve dönüm noktalarını göstermektedir. Medya takibi sonuçları, 2020 yılının başlarında, yani Temmuz (Tavuş) ayında ortaya çıkan askeri olaylarından önce, Türkiye ile ilgili haberlerin çoğunlukla Türkiye'deki önemli olaylarla sınırlı olduğunu gösteriyor, ancak bu olaylar Ermenistan veya Ermeni-Türk ilişkileri ile neredeyse hiç ilgili değildi. Temmuz olayları, Ermenistan'ın siyasi manzarasında değişikliklere yol açan ve Nagorno-Karabağ çatışması ile Ermenistan-Türkiye ilişkileri hakkında önceki yılların nispeten sessizliğini bozan dönüm noktası oldu.

Temmuz olaylarının bir sonucu olarak, resmi ve hükümete yakın basında belirli güvenlik endişeleri gözlemlenmekteydi, ancak Türkiye'nin doğrudan katılımı ve desteğiyle geniş çaplı bir savaş olasılığı, Rusya'nın varlığı ve bölgesel çıkarları temel engel olarak görülerek neredeyse tamamen dışlanıyordu. Buna rağmen, Türkiye'den gelen açıklamalar, Ermenistan'da yeni bir askeri tırmanış durumunda Türkiye'nin katılım olasılığının da yorumlanmaya başlanmasına yol açtı. Temmuz olaylarından önce hükümet, Türkiye ile ilişkilerin yokluğu konusunda güvenlik açısından endişe duymuyordu. Ancak, Temmuz olaylarının ardından Türkiye'nin Ermeni-Azeri çatışmasına doğrudan katılımı meselesi değerlendirilmeye başlandı. Resmi söylemde, Türkiye'nin askeri operasyonlara olası katılımı, sadece Ermenistan ve Artsakh için değil, aynı zamanda tüm Güney Kafkasya, Avrasya Ekonomik Birliği bölgesi ve Orta Doğu için de bir tehdit olarak sunulmaktadır. İlk kez, mevcut güvenlik mimarisinin Rusya ile birlikte zayıflama tehlikesinden ve bu tehlikeye karşı Rusya ile adımlar atılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu dönemde muhalif medya organlarında da hemen hemen aynı anlatılar hakimdir. Hükümete yakın ve muhalif basında, Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğini tartışırken "Azerbaycan-Türkiye saldırganlığı" terimi kullanılmaya başlanmıştır.

İlk kez, Rusya ile birlikte mevcut olan güvenlik mimarisinin temellerinin sarsılma tehlikesinden ve bu tehlikeye karşı Rusya ile adımlar atılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu dönemde muhalif basında da hemen hemen aynı anlatılar hakimdir. Hükümete yakın ve muhalif basında, Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğini tartışırken "Azerbaycan-Türkiye saldırganlığı" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle muhalif basında, savaş durumunda Ermenistan'ın zaferine dair öngörüler yayılmakta olup bu öngörüler Ermenistan'a Rusya'nın koşulsuz desteği ile ilişkilendirilmektedir. İktidara yönelik bazı eleştiriler de mevcuttur; bu eleştiriler, iktidarın durumu doğru bir şekilde değerlendiremediği ve diplomatik yollarla Azerbaycan'ı kınayan uluslararası açıklamaları sağlayamadığı yönündedir.

Türkiye ile ilgili tartışmalar ve açıklamalar açısından bir sonraki önemli olay **27 Eylül 2020'de başlayan savaştır**. Savaşın ilk günlerinden itibaren, hem resmi çevreler hem de medya, savaş operasyonlarına Türkiye'nin dahil olduğunu kaydetmiştir. Bu dönem, kısa bir süreliğine de olsa, hükümet ve muhalefet söylemlerinin benzer hale gelmesi açısından dikkat çekicidir. Türkiye'ye yönelik şu eleştiriler dile getirilmektedir:

1. Azerbaycan'a koşulsuz destek vermek (Azerbaycan'ı destekleyen siyasi açıklamalar, silah, danışmanlar, mali destek) ve böylece çatışmanın tarafı olmak,

2. Bölgeye paralı askerler getirmek ve böylece bölgesel ve uluslararası güvenliği tehlikeye atmak,
3. Ermeni Soykırımı'nı sona erdirmek ve bu şekilde "Büyük Turan"ın yüzyıllık planını hayata geçirme, neo-Osmanlıcı amaçlar gütmek.

Resmi basın ve kitle iletişim araçları, Türkiye'nin Ermeni-Azerbaycan çatışmasına katılımını sadece kardeş Azerbaycan'a destek verme arzusuyla değil, aynı zamanda kendi jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirme isteğiyle açıklamaktadır. Bu anlatılara göre, Ermenistan, Türkiye'nin Türkçülük planının (Türk devletlerinin birliğini kurma ve bunlar arasında kara bağlantısı sağlama) önündeki son engeldir. Bu bağlamda, medyada Türk ve Azerbaycan halklarını tek bir etnik ve siyasi birim olarak sunma eğilimi güçlenmekte ve ortak düşman fikri güncellenmektedir.

Savaş sonrası ilk aylarda, hem hükümetin hem de kitle iletişim araçlarının savaş sırasındaki anlatıları korunmuştur. Hükümetin anlatılarındaki değişiklikler, Ermenistan Hükümeti'nin 2021-2026 yıllarını kapsayan programında yer alan Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda benimsenen yeni yaklaşımlar ile doğrudan bağlantılıdır⁵. **Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi politikasının benimsenmesi**, hükümetin söylemindeki değişikliğin ve bunun sonucunda muhalefet ve hükümet söylemlerinin ayrışmasının bir dönüm noktası olmuştur. Bu aşamadan itibaren hükümet çevreleri, Türkiye'ye yönelik eleştirel dil kullanımını durdurmuş ve "barış gündemi" ile ilişkilerin normalleştirilmesi fırsatlarına odaklanmıştır. Muhalefet medyası ise savaş sonrası tutumlarını sürdürerek Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik her adımı eleştirmiş ve hükümeti tavizkar bir politika izlemekle ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin zararına hareket etmekle suçlamıştır.

Savaştan aylar sonra, medyada ve kamu tartışmalarında en çok tartışılan konu aylar boyunca savaşın sonuçları ve ülkenin güvenlik sorunları olurken Ermenistan'ın dış politikası ve güvenliğinden sorumlu tüm organlar **Ermenistan-Türkiye normalleşme konusunu** gündeme getirmiştir. Araştırmanın odak grup mülakatları aşamasının sonuçları, Ermenistanlılar için en endişe verici konunun ülkenin geleceği ile ilgili meseleler olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, bazı kişiler olumsuz duygulardan kaçınmak için haber akışını takip etmekten bilinçli olarak kaçınmaktadır, bu da konunun hassasiyeti ve önemini göstermektedir.

Sorunun bu derece önemli olması, konunun hassasiyeti ve on yıllarca devam eden kamu söyleminin istikrarı, yetkililerin komşu ülkelerle iş birliği yapma konusundaki yeni anlatılarının kamu söyleminde yer bulmasını engellemektedir. Bu durum hem medya izleme hem de odak grup görüşmelerinin sonuçlarıyla doğrulanmaktadır. Medyada yer alan yayınlar arasında, yalnızca resmi basın (genellikle devlet yetkililerinin açıklamaları şeklinde) düzenleme gerekliliği ve bunun sonuçları hakkında olumlu tahminler bulunmaktadır. Hükümete yakın kitle iletişim araçları, bu konuda pasif kalırken muhalif medya kuruluşları bu yaklaşımı aktif olarak eleştirmektedir. Aynı örüntü, grup mülakatları sırasında da gözlemlenmiştir. Türkiye'yi eleştiren ve iş birliği olasılığı görmeyen görüşler olumlu karşılanırken yapılan konuşmalarda

⁵Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Programı, 2021-2026.
<https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>.

katılımcıların ezici çoğunluğu, ülke isimleri belirtilmeden komşu ülkelerle iyi ilişkiler ve iş birliğinin önemini vurgulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, normalleşme gerekliliği görme durumuna bakılmaksızın, Ermenistanlılar komşu Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerin normalleşmesi gerekliliği hakkında yeni anlatılara hazır değildir.

İktidar ve muhalefetin söylem değişikliği bağlamında, kamu söylemleri savaş dönemindeki genel ve savaş sonrası muhalif çevrelerin inançlarına bağlı kalmaya devam etmektedir. Resmi anlatının değişikliği, kamuoyunun duygularını bir dereceye kadar etkileyebilmiş olsa da köklü değişiklikler olmamıştır.

Savaş sırasında alınan güvenilir bilgiler ışığında kamuoyunda medyaya karşı bir güvensizlik oluşmuş ve bu güvensizlik, siyasi kutuplaşma ve medyanın propaganda aracı olarak kullanılması sonucunda daha da pekişmiştir. Araştırmaya katılanların çoğu, aldıkları bilgiyi karşıt medya organlarından okuyarak doğrulamaktadır. Odak grup görüşmelerinin sonuçları, ülkenin siyasi olaylarının çok önemli olduğunu göstermiştir. Bu yüzden bazı katılımcılar iş günü boyunca duygusal dengeyi korumak amacıyla haber akışını takip etmekten kaçınmaktadır. Bu durum, konunun hassasiyetini ve insanların günlük yaşamları üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu tür gözlem, araştırma sürecinde bazı katılımcıların sadece olumlu haberler okuma beklentisiyle haber akışını takip ettiklerini daha da desteklemektedir. Dikkate değer bir şekilde, katılımcıların çoğu haberleri duyurular ve başlıklar aracılığıyla takip etmektedir. Ülkenin olaylarına kısa bilgilerle aşina olmanın bir başka yaygın yöntemi ise en önemli haberleri tanıdıklardan öğrenmektir.

Araştırmanın temel bulguları

Araştırmanın temel bulguları üç bölümde sunulmaktadır. İlk bölümde, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine dair görüşler ve algılar yer almakta ve bu konuyla ilgili ana anlatılar ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde, Ermeni-Türk ilişkilerine dair ana anlatıların şekillendiği kavramlar özetlenmiştir. Son bölümde ise, araştırma katılımcılarının birbirine zıt görüşleri ifade eden metinlere yönelik tutumlarının gözlemlendiği deney sonuçları sunulmaktadır.

Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine ilişkin algıları

• **Araştırma sonuçları, kamuoyunda Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşme süreci hakkında bir belirsizlik olduğunu göstermektedir. Sürecin yol haritasına dair net bilgi eksikliğini de göz önünde bulundurarak herkes bu süreç hakkında kendine özgü bir anlayış geliştirmekte ve bu anlayış, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine yönelik tutumlarını belirlemektedir.**

Araştırma katılımcılarının büyük çoğunluğu, Ermenistan'ın nihayetinde komşu ülkelerle çalışması ve iş birliği yapması gerektiğini düşünmektedir. Ancak savaş ve düşmanlık ortamında, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşme süreci hakkındaki belirsizlik koşullarında, katılımcılar sürece ilişkin tutumlarını ifade etmekte zorlanmaktadır. Katılımcılar, sürece yönelik tutumlarını, onaylarını veya itirazlarını ifade edebilmek için sürecin tüm detaylarını öğrenmeyi gerekli görmektedir.

“Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesi” terimi hakkındaki temel anlayışlar sınırın açılması, iki ülke arasındaki iş birliği, ticari ilişkilerin kurulması, halklar arasında yoğun temaslar ve nadiren diplomatik ilişkilerin kurulması gibi konuları kapsamaktadır. Bu algıların çeşitliliği göz önüne alındığında, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesi hakkındaki değerlendirmeler ve tutumlar genellikle bu süreçlere yönelik tutumlarını yansıtmaktadır.

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşme süreci, devamlı Ermeniler ve Türkler arasındaki ilişkilerin normalleşmesi olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca, ülkeler arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin bu ülkelerin vatandaşları arasındaki bağların yoğunlaşması ile eş zamanlı olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu, Ermenistan halkı için, Azerbaycan ve Türkiye tarafından uygulanan abluka, komşu ülkelerle iletişimsizlik ve düzenli gerçekleşen askeri operasyonlar göz önüne alındığında zor bir durumdur.

Bazı katılımcılar için, ilişkilerin düzenlenmesi terimi, **ittifak ve dostluk** kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Gelecekte iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşirse bu ülkeler müttefik veya dost ülkeler haline gelmeli, askeri, ekonomik ve diğer konularda birbirlerine destek olmalıdırlar.

Katılımcıların bir başka grubuna göre, ilişkilerin düzenlenmesi, sadece belirli alanlarda (mesela kültür ve ticaret alanları) iş birliği yapma anlamına gelmektedir.

Bazı durumlarda, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi, diplomatik ilişkilerin kurulması, iki ülkede büyükelçiliklerin bulunması anlamına gelmektedir. Geçmişte, Türkiye'nin Gyumri'de diplomatik temsilcileri olduğu belirtilmiş ve bu bağların yeniden kurulmasının tamamen mümkün olduğu ifade edilmiştir.

• **Yukarıda bahsedilen belirsizlik faktörüne rağmen, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurma gerekliliği, kamuoyunda ve medyada sıkça dile getirilmeyen, ancak sağlam bir yere sahip olan bir inançtır. Büyük güçlerle olan ilişkilerin yanı sıra, coğrafi olarak yakın ülkelerle iş birliği içinde olmanın da eşit derecede, bazı katılımcılara göre ise daha da önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, bir noktada Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi gerekecek.**

Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine en radikal şekilde karşı çıkan grup, muhalif medyada görüşlerini dile getiren gruptur. Ancak, bu grup da Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesini tamamen dışlamayıp doğru çalışmanın yapıldığı, avantajlı koşulların mevcut olduğu takdirde bunun gerçekleşebileceğini ve Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet edebileceğini kabul etmektedir.

Araştırma katılımcılarının büyük çoğunluğunun gözlemlerinde de Türkiye de dahil olmak üzere komşu ülkelerle düzenlenmiş ilişkiler kurmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu katılımcılar, mevcut düşmanlık, Ermenistanlıların tutumları ve tercihleri ne olursa olsun, komşularla ilişkilerin düzenlenmesinin ülkenin gelecekteki refahı ve bazı durumlarda varlığı ile doğrudan bağlantılı olduğunu düşünmektedir.

• Savaştan kısa bir süre sonra, medyada ve resmi söylemde Türkiye'nin faaliyetlerinin yoğun şekilde eleştirilmesi ışığında, ilişkilerin düzenlenme sürecinin beklenmedik bir şekilde başlaması, sürecin uygunluğu, gerekliliği ve uygulanabilirliği konusunda kamuoyunda çelişkiler yaratmaktadır.

Savaştan önce, savaş sırasında ve sonrasındaki aylarda, resmi medya, hükümete yakın ve muhalif çevrelere bağlı kitle iletişim araçları, Türkiye'den gelen tehditleri işaret eden, Türkiye'nin izlediği politikaları eleştiren içeriklerle doluydu. Resmi söylemde bazen doğrudan, ancak çoğunlukla ima yoluyla, komşu Türkiye ile ilişkileri düzenleme fikri ifade edilse de, hükümetin söylem değişikliği daha belirgin bir şekilde Ermenistan Hükümeti'nin 2021-2026 programının yayınlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi politikasının benimsenmesinden itibaren, hükümet temsilcileri yalnızca barış ve ilişkileri düzenleme fikrine odaklanmakta ve Türkiye'ye yönelik eleştirel dil kullanmaktan kaçınmaktadır. Bu değişiklik, tarihsel ve savaşta keskinleşen çatışma, Türkiye'nin yetersiz olumlu tepkileri, Azerbaycan'a sürekli askeri destek açıklamaları ve diğer olası faktörlerin yanı sıra, Türkiye ile iş birliğiyle ilgili anlatıların kamuoyuna zor bir şekilde aktarıldığını açıklayan faktörlerden biri olabilir.

Uygunlukları

Hem muhalif basın hem de odak grup araştırmasına katılanların önemli bir kısmı, komşu Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi fikrine karşı olmamakla birlikte, sürecin başlatılması için seçilen zaman dilimi konusunda endişelerini dile getirmektedir. Temel argüman, savaşta yenilmiş olma durumudur; bu durum, Ermeni tarafını büyük tavizler vermeye, hatta devletin kaybına neden olabilecek çözümleri kabul etmeye zorlayabilir. Muhalif basın, yenilmiş bir hükümetin Türkiye ile müzakerelere başlamasını özellikle uygunsuz bulmaktadır, çünkü bu durum Ermeni tarafını eşitsiz bir konumda tutmaktadır.

Muhalif basın, bu aşamada ilişkilerin normalleştirilmesi fikrini eleştirirken Türkiye'nin önkoşulsuz olarak ilişkileri normalleştirmeye hazır olmadığını belirtmektedir. Önceden Türkiye, ilişkilerin normalleştirilmesini Karabağ sorununa bağlarken şimdi ise Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve "Zangezur koridoru" meselesine bağlamaktadır. Bu görüşün savunucuları, Türkiye ve Azerbaycan'ın taleplerinin karşılanmamasını savunmaktadır, çünkü önkoşulların karşılanması hem Türkiye hem de Azerbaycan tarafından yeni önkoşullar getirecektir.

Odak grup görüşmelerine katılan ve ilişkilerin normalleştirilmesi için zamanın doğru olmadığını düşünen grup, bu görüşünü şu faktörlerle açıklamaktadır:

1. Ermenistan şu anda yeterince güçlü değildir; güç dengesi, avantajlı ilişkiler kurmaya olanak tanımamaktadır.
2. İlişkilerin normalleştirilme süreci, Türkiye'nin Ermeni Soykırımı'nı tanınması durumunda başlatılabilir.
3. İlişkilerin normalleştirilme süreci, Türkiye'nin tarihsel olarak Ermenilere ait olan toprakları geri vermesi durumunda başlatılabilir.

Gerekçesi

Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleştirilmesi gerekliliği, özellikle hükümetin Türkiye ile ilgili dilini radikal bir şekilde değiştirmesi bağlamında sorgulanmaktadır; eleştiriden ve suçlamalardan barış ve uzlaşmanın tesis edilmesi gerekliliğine vurgu yapan anlatılara geçiş yapılmaktadır.

Basında, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinin NATO'ya yönelmek anlamına geldiğine dair tartışmalar bulunmaktadır. Bu da Ermeni-Rus ilişkileri için potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Tartışmaya katılanların bir kısmı, muhtemel kayıplar ve kazanımlar göz önüne alındığında, Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşme sürecine devam etmenin uygun olmadığını düşünmektedir. Bu katılımcıların görüşü, Ermeni-Türk ilişkilerinin değişmeden kalmasının Ermenistan için herhangi bir tehdit oluşturmadığı yönündedir. Avrupa ülkeleri ile iş birliğinin kalıcılığına inanmayan bu kişiler, normalleşme sürecine girmenin Ermeni-Rus ilişkilerini tehlikeye atması açısından büyük riskler doğurabileceğini düşünmektedir.

Yapılabilirliği

Halkın algısında Ermenistan'ın dış politika konusundaki kararları sınırlıdır. Ermenistan'ın diğer ülkelerle ilişkilerini nasıl geliştirebileceği konusunda bağımsız kararlar almadığı, bu tür kararların büyük güçlerin onayı ve himayesi altında alındığı yönünde spekülasyonlar vardır. Dahası, Ermenistan'da, ne kadar istekli olunursa olunsun veya başka bir ülkeyle ilişkileri güçlendirmek için ne kadar çalışılırsa çalışılsın, diğer taraf bu isteği paylaşmadıkça hiçbir ilerleme kaydedilemeyeceği düşüncesi ileri sürülmüştür.

Medya da benzer anlatıları yansıtmaktadır ve artık daha kesin bir şekilde Ermenistan hükümetinin Türkiye ile iş birliği yapma niyetlerinin ne olursa olsun, bunların gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, çünkü Türkiye'nin bu tür gelişmeleri öngörmediğini ileri sürmektedirler.

• **Ermenistan-Türkiye olası düzenlenmesiyle ilgili tartışmalarda, iki ülke arasındaki iş birliğinin mevcut/olası engelleri daha sık gündeme gelmektedir. Bu engeller, iş birliği fırsatlarından daha fazla tartışılmaktadır.**

Ermenistan ve Türkiye'nin ilişkilerinin düzenlenme sonuçlarına ulaşma konusundaki hazırlıkları ve sürecin önündeki engelleri

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin düzenlenmesi, arzu edilen veya istenmeyen olmasından bağımsız olarak, çok yönlü engellerle dolu neredeyse imkansız bir süreç olarak algılanmaktadır. Normalleşmenin imkansızlığını gösteren birkaç argüman bulunmaktadır, ancak baskın olanı iki taraflı düşmanlık faktörüdür. Ana anlatıya göre **"Türkiye düşman bir devlettir, onun amacı Ermenistan'ı yok etmektir ve bu nedenle Ermenistan ile iş birliği yapamaz, barışamaz veya dost olamaz."** Bu yaklaşım, katılımcıların tarihsel dönemler ve 2020 savaşına dair yorumlarıyla desteklenmektedir; bu yorumlarda Azerbaycan ve Türkiye bir bütün olarak görülmekte ve Türkiye'nin düzenli olarak Ermenistan'a karşı askeri harekât başlattığı/hazır olduğu görüşleri dile getirilmektedir.

Güven eksikliğinden ve düşman bir ülke olarak görülmesinden başka, katılımcılar arasında daha az tartışılan diğer faktörler de belirtilmiştir. Bu faktörler şunlardır:

1. Türkiye bu diyalogda baskın bir konumdadır, dolayısıyla bu iş birliğinin karşılıklı yararlı olması mümkün değildir,
2. Türkiye koridor verilmesini talep ediyor,
3. Ermenistan'ın Karabağ'ı geri alma sorunu vardır, bu da Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesiyle uyumsuzdur,
4. Ermenistan, Türkiye'den soykırımını tanıma talebinde bulunuyor.

Hem basında hem de araştırma katılımcıları arasında dile getirilen engeller şunlardır:

1. Sağlıklı ilişkiler için güç dengesi eksikliği,
5. Türkiye'nin Azerbaycan'a Ermenistan'a karşı destek vermesi,
6. İki ülkenin doğal olarak iş birliği yapmasını engelleyen Türkler ve Ermeniler arasındaki tarihsel düşmanlık ve soykırımın hatırası.
7. Ermenistan'ın karar verme yeteneği yoktur, dolayısıyla konu yalnızca Rus-Türk ilişkileri veya Türkiye'nin diğer uluslararası güçlerle (AB, ABD) ilişkileri bağlamında ele alınmalıdır.

Güvenlik, barış ve kalkınma, anlatıların inşasının temelini oluşturan kavramlardır.

• **Ermeni-Türk ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilgili anlatılar, güvenlik, barış ve kalkınma kavramlarına dayanmaktadır. Bu kavramlar, hem ayrı ayrı hem de birbirlerinin varlığına veya yokluğuna bağlı olarak katılımcıların Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi meselesini hangi bağlamda ele almaları gerektiğine, ilişkilerin normalleşmesinin hangi sorunların çözümüne hizmet etmesi gerektiğine ve hangi tehditleri içerdiğine dair algılarını şekillendirmektedir.**

Medya takibi sonuçları, basının ülkenin siyasi olaylarını **güvenlik, barış ve kalkınma** kavramları etrafında tartışıp analiz ettiğini göstermiştir. Verilerin toplanmasının ikinci aşaması olan odak grup görüşmelerinde de bu kavramlar geçerliydi. Bu kavramlar, bu konular hakkında doğrudan sorular sorulmadan önce Ermenistan'daki siyasi ve ekonomik durumla ilgili tartışmalara entegre edilmiştir.

Araştırma katılımcılarının algılarında komşu ülkeler, özellikle Türkiye ve Azerbaycan ile iş birliği bağlamında güvenlik faktörü, merkezi bir öneme sahiptir. Katılımcılar güvenliği ülkenin izolasyonunu ve kapalı sınırlarını koruma veya ilişkileri normalleştirme ve etkileşimi vurgulayan iki temel yaklaşım olarak görseler de güvenliği sağlamak için barış ve gelişme faktörlerinin önemli önkoşullar olarak kabul edildiği belirtildi. Güvenlik sık sık ülkenin iç istikrarıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, iç istikrarı sağlayan faktörlerin eksik olduğu düşünülmüştür.

Aşağıdaki faktörler, ülkenin iç istikrarını ve güvenliğini sağlayan unsurlar olarak belirtilmiştir:

- Hükümet politikalarını/iktidar gücünü destekleme/desteklememe konusundaki ortak fikirler,
- Ülke için önemli kararları alma konusunda halkın etkisi,
- 2020 yenilgisinden sonra yeniden yapılanma fırsatları ve yenilgiyi güce dönüştürme imkanları.

Tartışma katılımcılarına göre, güvenlik, barış ve kalkınma kavramları birbirine sıkı şekilde bağlıdır. Katılımcıların bir kısmı bu üçlünün başlangıcını barışın kurulmasında görür. Bu durum, ülkenin güvenlik sorunlarını çözmesine olanak tanıyacaktı. Diğer katılımcılar ise yalnızca kalkınmanın güvenlik için temel oluşturabileceğine ve dolayısıyla barışı sağlayabileceğine inanırlar. Güvenlikle başlamak da bir seçenektir. Bu durum ülkenin sınırlarını her koşulda güçlü tutma kararlılığını ima eder. Genel olarak, tartışma üç kavram arasında dairesel bir süreci ortaya çıkardı ve bu kavramların bağımsız olmadığını, birinin diğerinden türediğini gösterdi. Bazı durumlarda, barışın geçici bir fenomen olarak görülmesi nedeniyle barışçıl bir birlikteliğin mümkün olmadığı tartışılmıştır.

Araştırma katılımcılarının çoğunluğu, bu zinciri gelişimle başlatmakta ve güvenlik ile barışın, gelişimi takip eden birbirine bağlı fenomenler olduğunu düşünmektedir. Gelişmiş bir ülke güvenlidir ve barış içinde yaşamak ve savaşı yaşamak konusunda kendi kararını verir. Diğer yandan, bazı katılımcılar gelişmenin barışı garanti etmediğine inanmaktadır. İsrail ve ABD örnek olarak gösterilmiştir. Her ikisi de gelişmiş ülkeler olarak kabul edilmesine rağmen, İsrail ne güvenli ne de barışçıl olarak değerlendirilmektedir, ABD ise güvenlidir ancak barış içinde değildir. Temel fikir, güvenlik ve barış açısından, bir ülkenin gelişmişliği yerine coğrafi konumu ve diğer ülkelerin tutumu gibi faktörlerin daha belirleyici olduğudur. Bu katılımcılara göre, güvenlik genellikle barış ve iş birliğini takip eder ve barış, diğer ülkelerin eylemlerini tahmin etme ve etkileme fırsatı sunduğunda garanti olarak kabul edilebilir.

Araştırma katılımcılarının başka bir grubu, barışı zaman kazanma, enerji ve kaynak biriktirme açısından değerlendirir. Bu da insanların sadece hayatta kalma mücadelesini aşmalarına ve daha yüksek bir seviyeye çıkmalarına olanak tanır. Bu katılımcılar, çevre barış içinde değilken gelişmenin mümkün olmadığına dikkat çeker. Aynı zamanda, gelişme olmadan güvenliğin olmayacağına inanırlar. Genel olarak, **barış, bölge sakinleri arasında orta yaşlı bireyler** tarafından öncelikli olarak değerlendirilir.

Ülkenin güvenliği neredeyse tüm katılımcılar için bir önceliktir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, gelişimin ve barışın sağlanması durumunda elde edilebilecek bir nihai hedef olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı katılımcılar için güvenlik, öncelikle devlet sınırlarının silahlı, organize edilmiş ve kararlı kontrol altında olmasına atıfta bulunmaktadır.

Son katılımcı grubu, güvenliğin olmaması ve sonrasında barışın sağlanmaması durumunda gelişimi teşvik etmek için gerekli koşulların yaratılmasının mümkün olmadığına inanmaktadır. Bu durumun temel nedeninin güvenlik güvencelerinin eksikliği nedeniyle insanların çalışma motivasyonlarının azalması olduğuna inanmaktadırlar.

Ermeni-Türk sınırının açılmasının olası sonuçları ve beklentileri

• **Ermenistan-Türkiye sınırının açılması, düzenlenme sürecinin temel sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesi, çoğu zaman sınırın açılmasıyla özdeşleştirilmektedir. Sınırın açılması ihtimali, kamuoyunda hem olumlu beklentiler hem de olası risklere ilişkin endişeler de dahil olmak üzere karışık beklentilere yol açmaktadır.**

Ermenistan-Türkiye sınırının açılması bağlamında, özellikle sınırın kapalı kalması durumunda ne olacağı ve açılması durumunda neler bekleneceği başta olmak üzere olayların gelişimine ilişkin olası senaryolar tartışıldı.

Sınırın kapalı kalması halinde algılar şu şekildedir:

- Ermenistan açısından hiçbir şey değişmeyecek ve bu olumlu karşılanıyor.
- Ermenistan açısından hiçbir şey değişmeyecek ve bu olumsuz karşılanıyor.
- Bu konu Ermenistan'ın kontrolü dışındadır. Ne tür gelişmeler olursa olsun, Ermenistan'ı sadece yan etki şeklinde etkileyecek.

Araştırma katılımcılarının çoğunluğu, Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasının acil bir gereklilik olmadığını düşünmektedir. Genellikle, Türkiye'de bulunmuş veya Türklerle kişisel temaslarda bulunan kişiler dışında, ki bunlar genellikle yaşlı nesil temsilcileri, katılımcıların başka bir duruma dair deneyimleri bulunmamakta ve bu kişiler kapalı sınırların doğal ve mantıklı olduğunu düşünmektedir. Bazı katılımcıların, Türkiye'ye uçuşların varlığından haberi bile bulunmamaktadır. Dahası, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunun gündemde olması, şaşkınlık ve kafa karışıklığı yaratmaktadır.

Sınırın açılmasının genel olarak Ermenistan için faydalı olacağını ve açılmaması durumunda hiçbir şeyin değişmeyeceğini düşünen katılımcı grubu, genellikle ekonominin potansiyel gelişimi argümanını öne sürmektedir. Güvenlik konusundaki endişelerden bağımsız olarak, bu grup faydaların zararları aşacağına inanmaktadır. Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasının olası olumlu sonuçları, iki taraf arasındaki düşmanlığın azalması bağlamında da değerlendirilmektedir. Bu da gelecekteki çatışmaların ve savaşların olasılığını azaltabilir veya önleyebilir. Bu tür yaklaşımlar, Yerevan'da gerçekleştirilen tartışmalarda baskın olmuştur. Olası olumlu etki, şüphe ve güvensizlikle tartışılmıştır. Özellikle, bölgelerde gerçekleştirilen tartışmalarda riskler daha ayrıntılı ve somut olarak ele alınırken Yerevan'daki tartışmalar daha çok geniş ölçekli sorunlar veya faydalar üzerine odaklanmıştır.

Araştırma katılımcılarının başka bir grubu, Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasının herhangi bir olumlu veya olumsuz etkisinin beklenmemesi gerektiğini düşünmekte, çünkü bunun Ermenistan'da alınacak kararlardan bağımsız olarak gerçekleşeceğine veya gerçekleşmeyeceğine inanmaktadır. Bu sürecin gerçek akışı, Ermenistan'ın kararlarının dışındadır. Sınır açıldığında, bu, Ermenistan vatandaşları için değil, üçüncü ülke vatandaşları için hizmet verecektir.

Sınırın açılma ihtimali, katılımcılar arasında birçok endişeye yol açmaktadır. Bu endişeler arasında şunlar yer almaktadır:

- Türkiye vatandaşlarının olası serbest giriş ve dolaşımı, Ermenistan halkı arasında güvensizlik hissi yaratacaktır. Özellikle, milliyetçi unsurların sızma olasılığı vurgulanmaktadır.

- Ermenistan ve Türkiye arasındaki ticari bağların kurulması, ekonomik bağımlılığa yol açabilir. Türkiye'den ithal edilen ürünlerin fiyat avantajı nedeniyle yerel üretimi rekabet dışı bırakması ve ekonominin zarar görmesi, güvenlik sorunlarına neden olabilir.

Seçilmiş medya alıntılarına tepkiler

Araştırmanın bu aşamasında katılımcılar, medyada yayınlanan materyalin yazarının kim olduğunu bilmeden, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesiyle ilgili üç alıntıyı dinlediler. Bu alıntılar, tarafsız iş birliğini ve ilişkilerin düzenlenmesine yönelik ifadeleri ve tam tersine iş birliğinin imkansızlığını teşvik eden bölümleri içermektedir. Araştırma katılımcıları, dinledikleri metinler hakkında görüş ve tutumlarını ifade ettiler. Seçilen karşıt alıntılar, Ermenistan'ın önemli bir coğrafi merkez olduğu yaygın anlatımına dayanmakta, ancak bir durumda Türkiye için cazip olduğu ve ilişkilerin normalleşmesi kisvesi altında Türkiye'nin Ermenistan'ı işgal edip yok edeceği, diğer durumda ise yolların açılması sonucunda Ermenistan'ın önemli bir ulaşım merkezi haline geleceği algısını yansıtmaktadır. Alıntılara verilen tepkilerde araştırma katılımcıları ortak yaklaşımlar sergilemişlerdir.

""Zangezur koridoru", iletişim meselesi değildir; eğer onlar isteseler çok iyi bir şekilde İran üzerinden bu kamyonları geçirebilirler, bu bir ulaşım meselesi değil, onlar bu bölgeyi almak ve Ermenistan'ı İran'la doğrudan bağlantısından mahrum etmek istiyorlar. Ondan sonra Ermenistan yok olacak, Ruslar çıkacak, böylece Türkiye'nin, Azerbaycan'ın ve Batı'nın hayali gerçekleşecek."

Bu alıntıyla araştırma katılımcılarının yaklaşık yarısı hemfikirdir. Katılımcıların önemli bir kısmı, tartışmanın diğer bölümlerinde ülkenin güvenliği ve devletin istikrarı ile ilgili endişelerini dile getirmiştir. Bu alıntı da bu endişelerle örtüşmektedir.

Ancak, katılımcıların diğer yarısı bu tür yaklaşımın kamuoyuna yayılmasının amaçlarını şüpheli ve yanıltıcı bulmuştur. Özellikle, bu tür metinlerin insanları korku ve belirsizlik atmosferinde tutmak için kasıtlı olarak hazırlandığını belirtmişlerdir. Güvenmeden önce, ilgili yazarın ne tür siyasi amaçlar güttüğünü belirlemek gereklidir.

"Hem sınır meseleleri hem de ekonomik sorunları çözülebilmek için ülkeler arasında diplomatik ilişkiler kurmak gerekir. Bu, Türkiye ile dost olacağımız anlamına gelmez. Bildiğiniz gibi Avrupa'da kalan tek kapalı sınır Türkiye tarafından kapatılmış durumda ve eğer uluslararası kuruluşlar diyalog öneriyorsa neden denemeyelim? Elbette, bir Ermeni olarak Türkler hakkında öfke duymamak mümkün değil, ama ilişkiler kurmak barışmak anlamına gelmez."

Araştırma katılımcıları arasında bu tür yaklaşım, Ermeni-Türk ilişkileri hakkında konuşmanın en kabul edilebilir yolu olarak görülmüştür. Bu tür bir formülasyon onaylanabilirdi çünkü hiçbir şekilde kutuplaştırmış değildir ve katılımcıların önemli bir kısmı tartışmanın başında medya materyallerinde en çok endişelendiren şeyin yorumların kutuplaştırıcı ve aşırıcı yaklaşımlar olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle, katılımcıların bir grubu bu alıntıya olumlu

yaklaşma eğilimindeydi çünkü bu metin, iki ülke arasındaki mevcut düşmanlık sorununa özel vurgu yaparken ilişkilerin normalleşmesi hakkında konuşmaktadır.

“...Türkiye Cumhurbaşkanı'nun, Ermenistan ile ilişkilere kamuoyunda değindiğini belirtmeliyim. Bu açıklamalarda, Ermenistan-Türkiye ilişkilerini normalleştirme, Ermenistan-Türkiye demiryolu ve yollarını yeniden faaliyete geçirme konusunda konuşma fırsatı görüyoruz. Yukarıda tanımlanan durumda daha geniş bir bağlam kazandırabilecek böyle bir konuşmaya hazırız. Büyük resimde, bölgemizi doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan bir kavşak haline getirmekten bahsediyoruz.”

Bu alıntı, araştırma katılımcılarının çoğu tarafından onaylanmamıştır. Sebepler şunlardır:

- Anlaşılması zor dil,
- Mesajın belirsiz ve net olmaması,
- Sunulan fikrin gerçeklikten kopuk olması.

Katılımcıların çoğu, yazarın ne demek istediğinin anlaşılmadığını belirtmiştir. İkinci kez okuduktan sonra, bazı katılımcılar hala yazarın doğrudan ne söylemek istediğinden kaçındığını düşünmüştür. Diğer bir grup katılımcı ise söylenenlerin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Kaynakça

1. McLuhan, Marshall. "The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man." *Modern Language Review* 58, no. 4 (1963): 542. <https://doi.org/10.2307/3719923>.
2. Stroud, Natalie J. "Polarization and Partisan Selective Exposure." *Journal of Communication* 60, no. 3 (2010): 556–576, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01497.x>.
3. González, Alejandro P. "Herman, Edward S.; Chomsky, Noam. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. New York: Pantheon Books, 1988." *Cuadernos De Nuestra América* 6, no. 13 (1989): 185–198. <https://biblat.unam.mx/en/revista/cuadernos-de-nuestra-america/articulo/la-manufactura-del-consenso-herman-edward-s-chomsky-noam-manufacturing-consent-the-political-economy-of-the-mass-media-new-york-pantheon-books-1988>.
4. Krippendorff, Klaus. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2004.
5. Strauss, Anselm, and Juliet Corbin. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications, 1998.
6. 'Ermenistan'da Medya Tüketimi' araştırması. Ocak 2022, [media.am https://media.am/hy/lab/2022/01/26/31473/](https://media.am/hy/lab/2022/01/26/31473/).
7. Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Programı, 2021-2026. <https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>.